

Зоран Ранковић
Православни богословски факултет, Универзитет у Београду

Богослужбено наслеђе ученика Свете Браће у Братковоме минеју

Испитивања која се односе на текстолошка проучавања старословенских и редакцијских споменика усмерена су углавном на старе јеванђелске и апостолске текстове, а у мањој мери на друге врсте текстова. До сада је мало пажње посвећено проучавању и обради минејских поетских текстова. Циљ овога излагања јесте да осветли језичке карактеристике поезије Наума Охридског посведочене у најстаријем до сада сачуваном српском рукописном минеју – Братковоме. Ова проблематика намеће и указивање на извориште и најраније токове у развоју словенског богослужења у Срба. Стога ћу најпре изложити развојни ток богослужбеног живота у Срба, а потом указати на извесне фонетске и лексичке¹ карактеристике српских преписа Наумове поезије у Братковом минеју. Ова анализа је значајна за даље проучавање језика минеја српске редакције² и за паралелно истраживање текстова минеја уопште. Стога сам поређења вршио са преписима Наумових канона у другим рукописним минејима српске редакције.

Сйис о народима византијског цара Константина Порфирогенита (913-959), настао између 948. и 952. године³ – оскудни и једини извор за познавање Срба од доласка на Балканско полуострво до средине 10.

¹ Лексика до сада познатих најранијих старословенских текстова сачувана је у старословенским речницима. Види најновији: *Старославянский словарь (по рукописям X-XI веков)*, Москва 1994.

² Види новији рад о једном сегменту језика српских минеја, са старијом литературом: З. Ранковић, М. Вешовић, *Грчко-српске језичке везе у најстаријим српским рукописним минејима*. Српска теологија данас, књ. 2, Београд 2010, стр. 583-588.

³ У овоме спису Порфирогенит је, од укупно 53 поглавља, кнежевинама Јужних Словена и Далмацији посветио 8 поглавља (29-36), од којих се поглавља 29-32 сматрају најважнијим изворима за познавање ране историје Срба и Хрвата. Текст тзв. Словенских поглавља Порфирогенитова дела, са коментаром, види: Т. Живковић, *De Conversione Croatorum et Serborum. Изјубљени извор Константина Порфирогенитова*, Београд 2013.

века – говори да је у време цара Ираклија (610-641), доласком мисионара из Рима, започела християнизација Срба насељених на земљи коју су добили од цара. Порфиригенит сведочи да је и цар Василије I (867-886) улагао напоре да се крсте некрштени.⁴ Код Срба су тада на власти била три брата: Мутимир, Стројимир и Гојник.⁵ Прва хришћанска имена: *Стефан* (Мутимиров син) и *Петар* (Гојников син), имена светих, сведоче о једном таласу християнизације Срба у то доба. То би био други, неупоредиво значајнији, талас християнизације Срба.⁶

У том периоду Рим је дозволио словенско богослужење у Панонској архиепископији, а везивање Мутимирове државе за Панонску архиепископију – папа Јован VIII упутио је 873. писмо српском кнезу Мутимиру, којим га позива да своју кнежевину врати под јурисдикцију панонског архиепископа Методија – значило би и почетак словенског богослужења код Срба. Нажалост, поузданих података о овоме немамо. После протеривања ученика Тхирила и Методија и њиховог одласка у Бугарску, започиње организација словенске Цркве у Бугарској. Ту се стварају два важна центра, Охридски и Преславски. У Македонији Климент Охридски, као Велички епископ (од 893), организује словенску Цркву с богослужењем на старословенском језику. Охридска област, у којој се неговала глагољска писменост, била је, неспорно, важно извориште словенског богослужења код Срба. Охрид, дуго времена важан центар ширења словенске писмености, био је средиште патријаршије коју је основао цар Самуило, за коју се сматрало да је наследник Цркве из времена Првог бугарског царства.

Источни српски крајеви већ од раног средњег века били су окренути византијском духовном утицају.⁷ Духовни утицај Византије на Србију нису прекидали ни међусобни ратови. Такође, успон бугарске државе и процват просвете у време кнеза Бориса Михаила и нарочито цара Симеона имало је утицаја и на српске земље. Бугари су примили хришћанство две деценије пре Срба. Кнез Борис је крштен 864. године у престоници Плиски и добио је хришћанско име Михаило. За време кнеза и цара Симеона (893-927) Бугарска постаје снажна држава, а богослужбени језик и језик администрације био је словенски. Бугарско царство је

⁴ С. Ђирковић, *Образовање српске државе*. Историја српског народа, књ. прва, Београд 1981, стр. 150-151.

⁵ Т. Живковић, *Порирејни српских владара (IX-XI век)*, Београд 2006, стр. 21-29.

⁶ Опширније о християнизацији Срба, са прегледом старије литературе, види: М. Антоновић, *Евангелизација Србије у средњем веку до Св. Саве*. Свети цар Константин и хришћанство. Међународни научни скуп поводом 1700. годишњице Миланског едикта 31. мај – 2. јун 2013. Том 1, Ниш 2013, стр. 565-581.

⁷ Ј. Калић, *Црквене йриликe у српским земљама до стварања архиепископије 1219. године*. Сава Немањић – Свети Сава: историја и предање, Београд 1979, стр. 27-53.

проглашено 918. године и установљена је патријаршија, коју Византија није признала. Српско-бугарска политичка, културна и духовна сарадња започета у њихово време наставила се и у време владавине Симеоновог сина Петра (927-969). Када је византијски цар 971. године освојио источну и североисточну Бугарску, политички и духовни живот је настављен на југозападу Балканског полуострва у Самуиловом царству.

Иако у честим ратовима, Србија и Бугарска су духовно сарађивале. Од 60-тих година 9. века везе владарских кућа Србије и Бугарске су чвршће, а мајка српског владара Часлава (927-950) била је Бугарка. Ратни сукоби нису спречавали продор словенске писмености из Бугарске.⁸

Византија је почетком 11. века постигла велике успехе на војном плану и померила своје границе до Дунава и до Срема. Цар Василије II (976-1025) срушио је Самуилово царство и установио аутокефалну архиепископију са центром у Охриду као црквену организацију освојених области. Под Охридском архиепископијом била је седам епископија, које ће касније улазити у састав самосталне Српске архиепископије, а међу њима и епископија Раса (прикључена 1020., другом повељом цара Василија), која ће постати језгро за будући настанак самосталне Српске Цркве. Епископије се могу установити само тамо где већ постоји црквени живот. Тежиште делатности Охридске архиепископије у 11. и 12. веку било је на чисто словенском подручју, које се нашло под таласом јелинизације. Црква је била грчке основе, а становништво је углавном било словенско. То је утицало на уобличавање богослужења са грчком основом и деловима на словенском језику. У црквама и манастирима служило је, свакако, и свештенство словенског порекла. Богослужење у храмовима Охридске архиепископије текло је наизменично на грчком и словенском језику: „оба су језика била у њој у употреби један поред другог. Била је то Црква коју је словенска паства могла осјећати својом“.⁹ Све ово говори да је почев од 10. века у српским крајевима зацело постојало словенско богослужење на првом словенском књижевном језику – старословенском.

У 12. веку центар политичког живота Срба премештен је у Рашку. Када су се рашке и приморске области у време српског великог жупана Стефана Немање нашле окупљене у јединственој држави и коначно ослобођене од византијске власти, та држава се ослањала на двојну црквену традицију, јер је обухватала подручја и Источне и Западне Цр-

⁸ Ђ. Трифуновић, *Ка њочецима српске писмености*, Београд 2001, стр. 82-95.

⁹ Р. Катичић, *Теофилакит Охридски*. Византијски извори за историју Југославије, III, Београд 1966, стр. 259.

кве. У време Стефана Немање и његовог сина Стефана Првовенчаног српска држава и Српска црква коначно су се везале за источну православну црквену традицију. Српска држава је 1217. године уздигнута на степен краљевине, а 1219. основана је аутокефална архиепископија у Србији,¹⁰ са Савом Немањићем – Светим Савом на челу.

Старословенске књиге су се, преносећи богослужбену праксу, из охридских крајева кретале ка Скопљу, даље на север ка Липљану и Расу, Призрену, Скадру, Дукљи, Хуму, Нишу и у друге српске крајеве.¹¹ Ове књиге су најпре биле глагољске, да би ћирилица тек у каснијем периоду продирала из источних дугарских крајева, односно Преслава.

Уређујући богослужбене књиге за Словене на њиховом језику и преводећи потребне књиге, Света Браћа су, врло вероватно уређивала богослужења према цариградским правилима. Треба, наиме, имати у виду чињеницу да су словенски просветитељи дошли из Цариграда и да су преводили на словенски језик богослужбене књиге добијене из цариградских средина, у којима се богослужење одвијало према одредбама студијског типика.¹² Из Цариграда и Свете Горе ширио се студитски типик, уз, наравно, извесне измене и допуне, по читавој Цариградској патријаршији, па је ускоро обухватио и све словенске земље.¹³ Најстарији словенски минеји – Јагићеви¹⁴ – прате богослужбену традицију везану за студитски типик.¹⁵ Вероватно су по одредбама тога типика вршена богослужења и у црквама и манастирима у српским државама.¹⁶

Свети Сава, први архиепископ Српске цркве, почео је прилагођавати богослужење у својој Цркви одредбама јерусалимског типика, који је већ од 9. и 10. века вршио утицај и на цариградске типике, а од 13. века

¹⁰ М. Јанковић, *Епископије Српске цркве 1220. године*. Сава Немањић – Свети Сава: историја и предање, Београд 1979, стр. 73-84.

¹¹ Д. Богдановић, *Почеци српске књижевности*. Историја српског народа, књ. прва, Београд 1981, стр. 216.

¹² Види: А. М. Пентковскиј, *Византијско богослужение*. Православная енциклопедия. Том VIII, Москва 2004, стр. 382-386.

¹³ О цариградским изворима најстаријег словенског богослужења види: Š. Marinčak, *Slovanská liturgia – liturgické dedičstvo byzantskej misie z 9. storočia?* – Slavica Slovaka, 40, no. 1, Bratislava 2005, pp. 34-62.

Постоји и мишљење да је прво словенско богослужење било римског обреда, а на словенском језику: Š. Švagrovski, *Grécko-byzantský rítus na území Slovenska*. – Slavica Slovaka, 33, no. 2, Bratislava 1998, стр. 98-100.

¹⁴ В. Јагичъ, *Служебные минеи за сентябрь, октябрь и ноябрь в церковнославянском переводе по русскимъ рукописямъ 1095-1097 г.*, С. Петербургъ 1881.

¹⁵ А. М. Пентковскиј, *Типикон патриарха Алексия в Византии и на Руси*, Москва 2001, стр. 195.

¹⁶ Р. Грујић, *Палестински утицаји на св. Саву при реформисању монашкој живоји и бојослужбених односа у Србији*. Светосавски зборник, I, Београд 1936, стр. 194-196.

почиње све више да се шири и по Цариградској патријаршији и по свим осталим православним Црквама.¹⁷ На основу речи биографа Св. Саве да он „у црквама установљаваше по чину сва предања у славословљу и пјенију која у Св. Гори навиче“,¹⁸ може се закључити да је у почетку Свети Сава прилагођавао богослужење светогорској пракси у коју су већ биле ушле све важније одлике јерусалимског типика.¹⁹ После, пак, свог првог путовања по Светој Земљи богослужење у својој Цркви је исправљао и допуњавао према јерусалимској традицији коју је упознао у Светој Земљи и сматрао је савршенијом од цариградске,²⁰ о чему сведочи један од Савиних биографа када пише да је Свети Сава „прво примивши васељенско законоположење, и више опет достигавши јерусалимско исправљење. И обоје добро сложивши, и од обојега најбоље прибирајући, утврђиваше на пребивање увек будуће. И тако успеваше, исправљајући црвено утврђење и законско исправљење.“²¹ Свети Сава је, дакле, из јерусалимског типика и јерусалимске богослужбене традиције одабрао само оно што му је изгледало боље и подесније за његову Цркву у односу на традицију цариградско-светогорског устава, и та одабрана правила унео је у дотадашњи устав Цркве на чијем је челу он стајао.²²

Рад Светога Саве на осавремењавању богослужења у Српској цркви наставили су његови наследници у Хиландару и на трону Српске архиепископије. Преводом јерусалимског типика од стране Никодима 1319. године,²³ а потом, 1331. године од стране Романа,²⁴ јерусалимски поредак устаљује се у богослужбеној пракси Српске цркве.²⁵ Истовремено, вршено је исправљање богослужбених књига које је, вероватно, трајало дуги низ година.

¹⁷ Р. Грујић, наведено дело, стр. 283-284.

¹⁸ Теодосије, *Житије свешће Саве*, Београд 1992, стр. 96.

¹⁹ За новоустановљену самосталну Цркву и њене епархије преписиване су књиге неопходне за богослужење. „При этом новая сербская традиция формировалась как под влиянием (через Афон) восточнославянских образцов, так и в меньшей степени за счет использования старого охридского наследия“: Б. Н. Флоря, А. А. Турилов, С. А. Иванов, *Судьбы Кирилло-Мефодиевской традиции после Кирилла и Мефодия*, С. Петербург 2000, стр. 161.

²⁰ П. Симић, *Рад Свешће Саве на осавремењавању бојослужења у Српској цркви*. Свети Сава – споменица поводом осамстогодишњице рођења 1175-1975, Београд 1977, стр. 196-205.

²¹ Доментијан, *Житије Свешће Саве*, Београд 2001, стр. 315.

²² Р. Грујић, наведено дело, стр. 294.

²³ Л. Мирковић, *Типик архиепископа Никодима*. – Богословље, I (XVI), св. 2, Београд 1957, стр. 12-19; II (XVII), св. 1, Београд 1958, стр. 69-88.

²⁴ Л. Мирковић, *Романов типик*. – Зборник Матице српске за друштвене науке, св. 13-14, Нови Сад 1956, стр. 37-60; П. Симић, *Прилози истраживању генеалогичке Романовој типике*. – Библиотекар, XX, 5, Београд 1968, стр. 433-444.

²⁵ П. Симић, *Рад Свешће Саве на осавремењавању бојослужења у Српској цркви*, стр. 205; С. Петковић, *Представа свешће Саве Јерусалимској у олшару њејке цркве Свешће ајосијола*. – Саопштења, XXIX, Београд 1997, стр. 61.

Братков минеј (у даљем тексту: НБС 647), који има подлогу студитског типика, као и сви рани минеји, али, с друге стране, има и спомене светих који се везују за јерусалимски типик, као и маргиналне записе и литургијске допуне који су додавани касније, у духу нове богослужбене традиције, најстарији је до сада пронађени сачувани минеј написан на територији старе српске државе. Кодекс Братковога минеја има 4 дела. Први, најстарији део, писан је, према запису његовог преписивача (л. 123), у доба краља Владислава (1234-1243). Настанак другог дела (л. 124-219) може се ставити приближно у доба настанка првог дела, у другу четвртину 13. века. На основу језичке анализе закључује се да су ова два дела преписана у области где се правопис оснивао на глагољички, а на основу анализе записа, могло би се рећи да је исписан у манастиру св. апостола Петра и Павла на Лиму.²⁶ Трећи део (л. 220-251б) исписан је око 1330. године. Четврти део (л. 252-299) исписан је одмах за трећим, јер се текст директно надовезује на њега. Прва два чине служабни минеј за септембар-новембар, друга два чине празнични минеј за остале месеце.²⁷

По својој структури, службе служабног дела НБС 647 састављене су по угледу на минеје студитске провенијенције. Међутим, ту је приметна тежња – како у месецослову, тако и у саставу служби – да се структура служби прилагоди минејима јерусалимске провенијенције. Механичко дописивање службе (10. новембра), раздвојено писање канона када је вечерње састављено у једну целину (1. октобра), исписивање стихире светоме чије се име не спомиње у заглављу, као и појава „комбинованих“ канона, можда се може сматрати једном прелазном фазом од минеја студијске ка минејима јерусалимске традиције. Празнични део се, по својој структури, приближава данашњој структури словенских минеја – минеја јерусалимске традиције.²⁸

Службе имају само по један канон на јутрењи. Изузетак чини неколико служби које имају по два канона: 1, 3, 8. и 14 септембра, 1. октобра, 8. и 21. новембра, и то тако што после потпуног првог следи други канон, као и у најстаријим грчким минејима студитске провенијенције.²⁹ У овоме нај-

²⁶ Љ. Штављанин-Ђорђевић, *Брајков минеј. Крајак њриказ*. – Зборник историје књижевности, 10, Београд 1976, стр. 32-33.

²⁷ Љ. Штављанин-Ђорђевић, *Брајков минеј. Крајак њриказ*, стр. 21-40; Љ. Штављанин-Ђорђевић, М. Гроздановић-Пајић, Л. Цернић, *Ојис ћирилских рукојиса Народне бидлиотеке Србије*, I, Београд 1986, стр. 340-345.

²⁸ О саставу служби у НБС 647 види: З. Ранковић, *Сћрукћура Брајковоја минеја. Крајак њрејлед*. – Археографски прилози, 26-27, Београд 2004-2005, стр. 109-122.

²⁹ Т. Суботин-Голубовић, *Ујоредно њроучавање сћрукћуре срјских и византијских минеја сћаријеј њериода*. Проучавање средњовековних јужнословенских рукописа, Београд 1995, стр. 442.

старијем српском рукописном минеју сачувана је и поезија светога Наума Охридског. Састављач другог канона на јутрењи у служби 21. новембра – Ваведењу Пресвете Богородице – јесте свети Наум Охридски. Његов канон, посвећен апостолу Андреју, налази се и у служби 30. новембра.

Наум Охридски,³⁰ пореклом, вероватно, солунски Словен, спада у круг најближих сарадника Свете браће из периода настанка словенске писмености. Придружује се Клименту Охридском, који је 893. године постао епископ у југозападној Бугарској, настављајућу просветитељску делатност међу Словенима све до упокојења, 23. децембра 910. године. Сачувана су два житија светога Наума, „но они очень кратки и содержат мало информации“.³¹ Историјски извори не садрже сведочанства о његовој књижевној делатности. Међутим, не тако давно пронађена поетска дела приписана су, на основу сачуваног акростиха, Науму Охридском. Њему су, за сада, приписани: канон Ваведењу Пресвете Богородице³² и канон апостолу Андреју, а њему, вероватно, припада и канон на пренос моштију светога Јована Златоуста.³³

Служба Ваведењу Пресвете Богородице налази се у другом делу Братковога минеја, који је анонимни писар исписао у другој четвртини 13. века. Сам Наумов³⁴ канон исписан је на л. 196б-199а и представља други, одвојени канон у јутарњој служби. На такав начин – раздвојено – распоређени су и канони у грчким минејима 10. и 11. века и у Јагићевим.³⁵ Наумов канон не садржа седалан (после 3. песме), нити кондак и икос (после 6. песме).³⁶ Структура Наумовог канона у НБС 647 подудар се са саставом канона у грчким минејима 10. и 11. века.

Првобитни Наумов канон посвећен Ваведењу Пресвете Богородице садржи 35 тропара, а почетна слова ових тропара дају акростих³⁷ који

³⁰ О Науму Охридском, са старијом литературом, види: *Кирило-Методиевска енциклопедия*, том II, София 1995, стр. 795-798.

³¹ С. Б. Бернштейн, *Константин-Философ и Мефодий*, Москва 1984, стр. 137.

³² Ђ. Трифуновић, *Ка њочецима српске њисменосѝи*, стр. 102-104.

³³ *Кирило-Методиевска енциклопедия*, том II, стр. 797-798.

³⁴ До сада је регистровано двадесетак словенских рукописа који садрже Наумов канон на празник Ваведења, а два српска преписа из 13. века иду у ред најстаријих: Ђ. Трифуновић, *Ка њочецима српске њисменосѝи*, стр. 104.

³⁵ Т. Суботин-Голубовић, *Уџоредно џроучавање сѝрукѝуре српских и визанѝијских минеја сѝаријеѝ џериода*, стр. 442.

³⁶ Канони у најстаријим грчким минејима не садрже кондаке и икосе: Т. Суботин-Голубовић, *Уџоредно џроучавање сѝрукѝуре српских и визанѝијских минеја сѝаријеѝ џериода*, стр. 444. Крајем 11. и почетком 12. века у минејима седални су заузели своје литургијско место после 3. песме канона, а кондак и икос после 6: А. Ю. Никифорова, *Из историѝ Минеѝи в Визанѝии*, Москва 2012, стр. 151.

³⁷ Акростих у канонима јавља се у 9. веку, са почетком поимања стваралаштва као интелектуалне својине: А. Ю. Никифорова, *Из историѝ Минеѝи в Визанѝии*, стр. 124.

гласи: *прѣчѣста пѣниѣ принесениа твоѣго*. Каснијим преписивањем овога дела дошло је до промене његова састава и до нарушавања текста акростиха. Анонимни писар овога канона у НБС 647³⁸ нарушио је акростих испустивши три тропара из канона.³⁹ Наиме, изостављен је један тропар у 8. песми који почиње словом И и испуштена су два тропара у 9. песми са почетним словима Ѣ и Г. Тако је, поред текстуалне промене, дошло и до промене у тексту акростиха, који после ових промена у НБС 647 сада гласи: *прѣчѣста паниѣ принесенѣ твоѡ*.

До нарушавања текста акростиха у НБС 647 дошло је, прво, због писарева механичке замене слова. Уместо првобитног облика *пѣниѣ* овде се јавља *паниѣ*, односно замена *ѣ* са *а*, јер је почетна реч четвртог тропара 5. песме написана са *а* (*аѡѣ*) – према тенденцијама нове, рашке, правописне норме. Писањем почетка првог тропара 4. песме (*ѣкоже*) према узусима ранијег српског правописа, основаног на глагољички, сачуван је ненарушеним део акростиха (*прѣчѣста*).⁴⁰ Ово упућује на закључак да писар, имајући пред собом предлошак исписан ранијом правописном традицијом, изговарајући у себи речи предлошка, уноси их у свој препис користећи, механички, нови начин обележавања гласова или гласовних група.⁴¹ Према старијем правописном узусу – са *ѣ* (= *ја*) на почетку речи – исписана је прва реч четвртог тропара 8. песме (*ѣко*) и тиме је уместо облика *принесениа* добијен, уз помоћ и другог узрока, *принесенѣ*. Друго, акростих је нарушен механичким скраћивањем првобитног „творенија“. Тако је, у поменутом примеру, од дела акростиха *принесениа* испуштањем једног тропара 8. песме добијен скраћени облик *принесенѣ*, док је изостављањем два тропара у 9. песми добијен готово непознативи део акростиха *твоѡ* уместо старог *твоѣго*.

Текст акростиха је нарушен и у препису у српском Празничном мињеју из средине 13. века, који припада рукописној збирци Српске академије наука и уметности бр. 361 (у даљем тексту САНУ 361),⁴² са којим сам вршио текстолошка поређења. У овој рукописној мињеју дошло је до међусобне замене, од стране преписивача, трећег и четвртог тро-

³⁸ Приложени препис канона из НБС 647 види: Г. Поп-Атанасов, *Оригинално литературно дело од IX-X век*. – Спектар, 9, Скопје 1987, стр. 24-32.

³⁹ Број тропара сваке песме канона варирао је код аутора 9. века, односно, број тропара није био обавезујући: А. Ю. Никифорова, *Из историје Минеје в Византији*, стр. 133.

⁴⁰ У осталим преписима овога канона наведена реч је исписана са прејетованим вокалом у иницијалном положају, чиме је дошло до нарушавања текста акростиха (*прѣчѣста*); види: Г. Поп-Атанасов, *Оригинално литературно дело од IX-X век*, стр. 21.

⁴¹ О тзв. „унутарњем диктату“ види: Ђ. Трифуновић, *Сѣара срѣска књижевност. Основе*, Београд 1995, стр. 100-102.

⁴² Приложени препис канона из САНУ 361 види: Г. Поп-Атанасов, *Оригинално литературно дело од IX-X век*, стр. 33-39.

пара 3. и 6. песме.⁴³ Овај, као и претходни примери, указују на то да писар 13. века губи осећај за постојање акростиха у канону.

Упоређењем текста канона у НБС 647 и САНУ 361 – а они иду у ред најстаријих српских преписа – уочавају се мале разлике у лексци. Навешћу све примере „разночтенија“, и то прво пример из НБС 647, а потом паралелну лексему из САНУ 361: *мракъ д(оу)шевни – мракъ грѣховны, прозебе намъ цвѣтъ – процвѣте намъ цвѣтъ, (съберѣте се вси прор(о)ци реч(е) и патриарьси) д(ѣ)вѣта н(ы)нна зовуши захариеви реч(е) – д(ѣ)вѣта анна захариеви зовуши реч(е).*⁴⁴ У Минеју за новембар манастира Трескавац из друге половине 14. века, који се чува у Универзитетској библиотеци у Кракову бр. 935, последњи пример (налази се у првом тропару осме песме) текстолошки се разликује и од НБС 647 и од САНУ 361: *(съберѣте с(е) вси пр(о)роци реч(е) и патриарьси) до д(а)в(н)да анна зовуши захаріи.*⁴⁵

У прилог архаичности протографа са кога је преписиван канон Ваведену у НБС 647 сведоче примери обележавања рефлекса старословенског ж које је у наведеним примерима недовољно издиференцирано: *слѹжьби* (САНУ 361: *слоужби*), *с(вѣ)тыноу* (САНУ 361: *с(вѣ)тиню*), *вьноутрьноую* (САНУ 361: *вьноутрьнюю*). Старословенски носни назал задњег реда развио се у српском језику у рефлекс у до краја 10. века,⁴⁶ али анонимни писар дела НБС 647 у другој четвртини 13. века колеба се при његовом исписивању. Фонолошка промена претходи графијском прилагођавању текста, а преписивач управо ту исказује несигурност. У овом делу рукописа у низу примера у фамилији лексеме *слъньце* одражен је рефлекс *лу* од вокалног *л*, који је обележен исписивањем како вокала без прејотације, тако и прејотованого: *тръслоунѣтънаго, слюнѣца*.

На крају другог дела НБС 647 исписан је Наумов канон светом апостолу Андреју,⁴⁷ од кога је сачуван само одломак.⁴⁸ Одломак канона исписан је у оквиру службе Апостолу која се налази под датумом 30. новембар на л. 219а-219б. Сачувани одломак службе садржи: 4 стихи-

⁴³ Г. Поп-Атанасов, *Оригинално лијтературно дело од IX-X век*, стр. 20-21.

⁴⁴ У примеру *реч(е)* сугласник је дигнут изнад два једнака вокала од којих се други не пише.

⁴⁵ Г. Поп-Атанасов, *Оригинално лијтературно дело од IX-X век*, стр. 45.

⁴⁶ А. Младеновић, *Елементи историје српскохрватског језика*. Општа енциклопедија *Larousse*. Том 1, Београд 1971, стр. 420. Потврде о рефлексу у за назал задњега реда постоје још у Маријинском јеванђељу, глагољском споменику сврстаном у корпус старословенских текстова, за који се претпоставља да је писан на српском, штокавском терену.

⁴⁷ Према новијој хипотези, Наумов канон апостолу Андреју настао је током 886. године у Бугарској: Г. Попов, *Следи от разпространението на Наумовия канон за св. апостол Андрей*. – Старобългарска литература, 28-29, Софија 1994, стр. 22.

⁴⁸ Препис одломка овога канона види: Г. Попов, *Следи от разпространението на Наумовия канон за св. апостол Андрей*, стр. 13-14.

ре (2 првога гласа, 2 четвртога), седалан првога гласа и канон који се прекида на другом тропару треће песме. Ако је служба имала два канона, други је био исписан после Наумовог; Наумов канон је главни канон светом апостолу Андреју. Канон апостолу Андреју, и то потпуни, са акростихом који гласи: првоаго хрстова сла хвали нишчини наоум,⁴⁹ сачуван је у српском рукописном минеју збирке манастира Зографа Рс 88 из прве половине 13. века (у даљем тексту Зогр 88),⁵⁰ на л. 207б-209б. Текст канона у Зогр 88 слаже се текстолошки са одломком у НБС 647, у коме је сачувана почетна реч акростиха – првоаг. У оба рукописа дошло је до замене читавог богородичиног тропара прве песме или само његових почетних речи,⁵¹ чиме је нарушена, вероватно, првобитна почетна реч акростиха: прваго.⁵² Можда је у неком од старијих преписа дошло до замене богородичиног тропара 1. песме, а у НБС 647 и Зогр 88 – у којима богородичан почиње речима о тевѣ рет(ε)на више д(ѣ)во м(а)ти – та замена је само потврђена. Наумов канон апостолу Андреју сачуван је и у рукописном минеју из 15. века Народне библиотеке у Софији Рс 163 (у даљем тексту НБКМ 163). Служба Апостолу у НБКМ 163 исписана је на л. 87б-91б.⁵³ Канон, исписан на л. 88а-90б, текстолошки се разликује од канона у НБС 647 и Зогр 88, а текст акростиха је нарушен.⁵⁴

Текст канона у НБС 647 текстолошки је близак са оним у Зогр 88, али међу њима постоје мала лексичка одступања. Приликом лексичког поређења наводићу прво пример из НБС 647 а потом паралелну лексему из Зогр 88: пръвозванъ те състарѣ свѣтло землоу (НБС 647) – пръвозданна те стваранетъ свѣтила ѿ земли (Зогр 88), зижднтель – съдѣтель, ведн (къ тевѣ) – веселе (тевѣ), ведешн – зовешн, цвѣтъ (ишедь цвѣта) – свѣтъ (изъшьль ксть свѣта), (ап(о)с(то)ла те х(ристо)сь) наоуми – (ап(о)с(то)ла те с(вѣ)те х(ристо)сь) нарет(ε), горесты – горе ты. Пажње је вредно напоменути да се у НБС 647 у другом тропару 1. песме среће облик из српског народног језика штокавског дијалекта приге (зижднтель приге).⁵⁵

⁴⁹ Препис канона из Зогр 88 види: С. Кожухаров, *Песенното творчество на старобългарския книжовник Наум Охридски*. – Литературна история, 12, София 1984, стр. 8-11.

⁵⁰ Ђ. Трифуновић, *Ка њочецимасрѣске ѡисменосѣи*, стр. 102-103 (са старијом литературом).

⁵¹ У канонима грчких минеја 9. века један исти богородичан користио се у разним канонима, и то је попримило масовни карактер: А. Ю. Никифорова, *Из истории Минеи в Византии*, стр. 125.

⁵² С. Кожухаров, *Песенното творчество на старобългарския книжовник Наум Охридски*, стр. 8.

⁵³ Препис службе Апостолу из НБКМ 163 види: Г. Попов, *Следи от разпространението на Наумовия канон за св. апостол Андрей*, стр. 16-20.

⁵⁴ О текстолошким разликама НБКМ 163 и Зогр 88 види: Г. Попов, *Следи от разпространението на Наумовия канон за св. апостол Андрей*, стр. 20-21.

⁵⁵ У Зогр 88 стоји приге (л. 207б). Глас љ улазио је у консонантски систем српског језика штокавског дијалекта од 12. века: А. Младеновић, *Најомене о срѣксловенском језику*. – Зборник за филологију и лингвистику, XX/2, Н. Сад 1977, стр. 7.

Заокружујући ово излагање, истакао бих следеће. Анализирани канони, као уосталом и службе старијег дела Братковог минеја, својим саставом, саобразни су структури минеја студитске провенијенције, са којих су прве службе на словенски језик преведене, и по којима се служило, свакако, и у охридским крајевима. Из тих крајева глагољске књиге, преносећи тамошњу богослужбену праксу, кретале су се у српске крајеве. Тако су и у најстарији српски минеј ушла поетичка дела светог Наума Охридског, непосредног ученика Свете Браће. Наумови канони су унесени у наш минеј са изменама у саставу, чиме је нарушен првобитни акростих. Акростих је нарушен механичком заменом слова – одражава фонетске особености новог преписа – и механичким скраћивањем „творенија“ или кроз интерполирање из других песничких састава. У лексици се срећу новији облици и примесе из народног језика. Стога се може закључити да је анонимни преписивач Наумових канона у Братковог минеју Србин и да припада штокавском дијалекту.

Литература

- Антоновић М., *Еванђелизација Србије у средњем веку до Св. Саве*. Свети цар Константин и хришћанство. Међународни научни скуп поводом 1700. годишњице Миланског едикта 31. мај – 2. јун 2013. Том 1 (Ур. Д. Бојовић), Ниш 2013, стр. 565-581.
- Бернштейн С. Б., *Константин-Философ и Мефодий*, Москва 1984.
- Богдановић Д., *Почеци српске књижевности*. Историја српског народа. Књ. прва (ур. С. Ђирковић), Београд 1981, стр. 212-229.
- Византијски извори за историју Југославије*. Том III (Ур. Г. Острогорски, Ф. Баришић), Београд 1966.
- Грујић Р., *Палестински ушници на св. Саву при реформисању монашкој живоји и бојослужбених односа у Србији*. – Светосавски зборник. Књ. 1. Расправе, Београд 1936, стр. 279-312.
- Доментијан, *Житије Свете Сава*. Предговор, превод дела и коментари Љ. Јухас-Георгијевска. Издање на српскословенском Т. Јовановић, Београд 2001.
- Т. Живковић Т., *Поретци српских владара (IX-XI век)*, Београд 2006.
- Живковић Т., *De Conversione Croatorum et Serborum. Изјубљени извор Константина Порфирогенија*, Београд 2013.
- Јагич В., *Службене минеје за септембар, октобар и новембар у церковнославјанском преводу по руским рукописима 1095-1097 г.*, С. Петербург 1881.
- Јанковић В., *Епископије Српске цркве 1220. године*. Сава Немањић – Свети Сава: историја и предање (ур. В. Ђурић), Београд 1979, стр. 73-84.

- Калић Ј., *Црквене њриликe у српским земљама до сѡварања архиепископске* 1219. године. Сава Немањич – Свети Сава: историја и предање (Ур. В. Ђурић), Београд 1979, стр. 27-53.
- Кирило-Методиевска енциклопедия*. Том II (Гл. редактор П. Динеков), Софија 1995, стр. 795-798.
- Кожухаров С., *Песенното творчество на старобългарския книжовник Наум Охридски*. – Литературна историја, 12, Софија 1984, стр. 3-19.
- Marinčak Š., *Slovanská liturgia – liturgické dedičstvo byzantskej misie z 9. storočia?* – Slavica Slovaca, 40, no. 1, Bratislava 2005, pp. 34-62.
- Мирковић Л., *Романов њиѡик*. – Зборник Матице српске за друштвене науке, св. 13-14, Нови Сад 1956, стр. 37-60.
- Мирковић Л., *Тѡик архиепископа Никодима*. – Богословље, I (XVI), св. 2, Београд 1957, стр. 12-19; II (XVII), св. 1, Београд 1958, стр. 69-88.
- Младеновић А., *Елементи и историје српскохрватског језика*. Општа енциклопедија Larousse. Том 1, Београд 1971, стр. 419-426.
- Младеновић А., *Најомене о српскословенском језику*. – Зборник за филологију и лингвистику, XX, св. 2, Н. Сад 1977, стр. 1-20.
- Никифорова А. Ю., *Из историје Минеи в Византии*. Гимнографические памятники VIII-XII вв. из собрания монастыря святой Екатерины на Синае, Москва 2012.
- Пентковский А. М., *Типикон патриарха Алексия в Византии и на Руси*, Москва 2001.
- Пентковский А. М., *Византийское богослужение*. Православная энциклопедия. Том VIII (Под редакцией Патриарха Московского и всея Руси Алексия II), Москва 2004, стр. 380-388.
- Петковић С., *Представа светог Саве Јерусалимског у олѡару ѡећке цркве Светих аѡсѡла*. – Саопштења, XXIX, Београд 1997, стр. 55-64.
- Поп-Атанасов Г., *Оригинално литературно дело од IX-X век*. – Спектар, 9, Скопје 1987, стр. 15-53.
- Попов Г., *Следи оѡ разирсѡранениеѡ на Наумовия канон за св. аѡсѡл Андрей*. – Старобългарска литература, 28-29, Софија 1994, стр. 10-22.
- Ранковић З., *Структура Брајковог минеја*. Краѡак ѡреѡед. – Археографски прилози, 26-27, Београд 2004-2005, стр. 109-122.
- Ранковић З., Вешовић М., *Грчко-српске језичке везе у најсѡаријим српским рукописним минејима*. Српска теологија данас. Књ. 2 (ур. Б. Шијаковић), Београд 2010, стр. 583-588.
- Старославянский словарь (по рукописям X-XI веков)*. (Под ред. Р. М. Цейтлин, Р. Вечерки и Э. Благовой), Москва 1994.
- Симић П., *Прилог ѡроучавању ѡнеалоѡије Романовог ѡиѡика*. – Библиотекар, XX, св. 5, Београд 1968, стр. 433-444.
- Симић П., *Рад Светог Саве на осавремењивању доѡслужења у Српској цркви*. Свети Сава – споменица поводом осамстогодишњице рођења 1175-1975 (ур. Ј. Велимировић), Београд 1977, стр. 181-205.

- Суботин-Голубовић Т., *Упоредно проучавање сѣрукѣуре срѣских и визанѣијских минеја сѣаријеј ѣриода*. Проучавање средњовековних јужно-словенских рукописа. Зборник радова са III међународне хиландарске конференције одржане од 28. до 30. марта 1989, Београд 1995, стр. 439-446.
- Теодосије, *Жиѣије светјој Саве*. Превео Л. Мирковић. Превод редиговао Д. Богдановић, Београд 1992.
- Трифуновић Ђ., *Сѣара срѣска књижевност*. Основе, Београд 1995.
- Трифуновић Ђ., *Ка ѣочецима срѣске ѣисмености*, Београд 2001.
- Ђирковић С., *Образовање срѣске државе*. Историја српског народа. Књ. прва (ур. С. Ђирковић), Београд 1981, стр. 141-155.
- Флоря Б. Н., Турилов А. А., Иванов С. А. *Судбы Кирилло-Мефодиевской ѣрадициии ѣосле Кирилла и Мефодия*, С. Петербург 2000.
- Švagrovski Š., *Grécko-byzantský rítus na území Slovenska*. – Slavica Slovaka, 33, no. 2, Bratislava 1998, pp. 97-108.
- Штавланин-Ђорђевић Љ., *Брајков минеј. Краѣак ѣриказ*. – Зборник историје књижевности, 10, Београд 1976, стр. 21-40.
- Штавланин-Ђорђевић Љ., Гроздановић-Пајић М., Цернић Л. *Оѣис ћирилских рукоѣиса Народне диблиоѣеке Срдије*. Књ. I, Београд 1986.